

کارکرد خبرهای غیبی در آیات قرآن کریم و عهد عتیق

شیرین رجبزاده*
محمدعلی ایازی**
مهرداد عباسی***

چکیده

خبرهای غیبی انبیاء از مفاهیم پرکاربرد در قرآن کریم و عهد عتیق است. مصادیق این اخبار پوشیده، مشمول حوادث سه حوزه: ماقبل عصر نبی، عصر نبی و وقایع آینده می‌شود و کارکردهای مهمی در دو سنت دینی اسلام و یهودیت دارد. بررسی این کارکردها در منابع قرآن و عهد عتیق نقطه هدف این مقاله است. محققان نتایج حاصل از مقایسه تطبیقی را به صورت کارکردهای مشترک و اختصاصی در دو نوع هدایت‌گرا و اغواگرا تنظیم و ارائه داده‌اند. اهم کارکردهای مشترک هدایت‌گرا تحت عنوان‌های کارکردهای فردی - اجتماعی، تبشیری - تنذیری، اثباتی - هدایتی، دنیوی - اخروی، تنظیم گردیده و کارکردهای اغواگرا که به طور عام با اهداف فریب‌دادن، سحر، کسب مال و قدرت است، گزارش شده است. نقش اخبار غیبی در حوزه حکومت و اعجاز، کارکرد اختصاصی اخبار غیبی محسوب شده است.

واژگان کلیدی

خبرهای غیبی، کارکرد خبرهای غیبی، قرآن و عهدین.

*. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران (نویسنده مسئول).
sh.rajabzade@yahoo.com
**. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران.
a.yazi@isca.ac.ir
***. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران.
mabbasi@srbiau.ac.ir
تاریخ دریافت: ۹۷/۶/۱۳
تاریخ پذیرش: ۹۷/۱۲/۹

طرح مسئله

پذیرش یا رد نبوت انبیا توسط مخاطبان عصر خود از جمله مسائل مشترک ادیان الهی بوده است. اخبار انبیا از امور پنهان و پوشیده از دید و علم انسان مرتبط با سه بازه زمانی گذشته، حال و آینده که حاصل ارتباط نبی با خداوند متعال است، مهم‌ترین دلیل بر صدق ادعای نبوت آنها به‌شمار می‌آید. ایمان به غیب از مؤلفه‌های مؤمن بودن و اخبار غیبی پل ارتباط بین عالم شهود و عالم غیب است. اخبار غیب نبی که به اذن خدا بوده است، به‌عنوان یکی از طرق هدایت انسان‌ها در ادیان ابراهیمی به حساب آمده و با وحی و نبوت پیوند عمیقی دارد. نبوت در عهد عتیق به‌معنای پیشگویی است (Ellwood, 1998: 280) از وظایف اصلی نبی پیشگویی از آینده است و برخی از اصطلاحات مربوط به نبی مانند روح اشاره به دیدن حقایق و پیشگویی حوادث آینده دارد. (محمدیان، ۱۳۸۰: ۳۹۹ - ۳۹۸) در اسلام نیز برخی نبوت را از ماده «نبا» به‌معنای خبر دادن از امری، مشتق دانسته‌اند. (ابن‌درید، ۱۳۴۵: ۳ / ۲۱۱) و نبی فردی است که از سوی خدا خبر می‌آورد. (ابن‌فارس، ۱۴۲۲: ۹۲۷)

نزد قدما بحث حقانیت یا عدم حقانیت، صدق و کذب آموزه‌های دینی، همواره مورد بحث قرار می‌گرفت، اما امروزه جامعه‌شناسی دین، منظری جدید تحت عنوان کارکرد آموزه‌های دینی در حیات اجتماعی را به روی مخاطبان گشوده است. از جمله موضوع‌های جدید این دانش، بررسی کارکرد هر پدیده در حیات اجتماعی است. (حمیدی‌زاده، ۱۳۹۷: ۳۲ - ۳۰)

در سنت دینی یهودیت و اسلام برخی از اخبار غیبی آزمون‌پذیر و برخی آزمون‌ناپذیراند. باور به نبوت عامل پذیرش و تصدیق اخبار غیبی آزمون‌ناپذیر است. این خبرها در هر دینی کارکردهایی دارد. کارکرد مشترک و اختصاصی این اخبار در عهد عتیق و قرآن از منظرهای مختلف با محوریت انسان، زمان و مکان قابل بررسی است. این مقاله ضمن تبیین مفهوم، جایگاه و منشأ خبرهای غیبی در هر دو کتاب مقدس، در صدد پاسخ به این پرسش است که: خبرهای غیبی در عهد عتیق و قرآن چه کارکردهای مهمی دارند؟

مفهوم خبرهای غیبی در عهد عتیق و قرآن

در عهد عتیق و زبان عبری، خبر به‌معنای گفتن و اطلاع (حییم، ۱۳۶۰: ۲۰، ۵۳ و ۹۳) و غیب به‌معنای نامرئی، مخفی و پنهان است. (همان: ۱۱۲ و ۳۷۹) در این کتاب، غیب دو نوع است: مطلق و نسبی. با توجه به اینکه خدا، دانای مطلق است، برخی از خبرهای غیبی تنها متعلق به او است (مزامیر، ۱۳۹۹: ۶ - ۱؛ محمدیان، ۱۳۸۰: ۷۹۷) و زمانی که از پیش‌دانی و پیشگویی خدا سخن گفته می‌شود، بدین معنا است که خدا به امور ممکن، قطعی، حوادث گذشته و آینده علم دارد و هیچ امری

بر او پنهان نیست. (اشعیا ۴۲: ۹؛ همان: ۴۹۸)

در عهد عتیق، علم خدا غیرقابل دسترس و توصیف است و خدا علومی را متناسب با درجه انبیا به هر میزان که اراده کند در اختیارشان قرار می‌دهد. شخص نبی هم می‌تواند به اذن خدا آن را به سایرین انتقال دهد. نبی از جانب خود خبر از آینده ندارد، مگر زمانی که خدا به او خبر دهد و برخی از خبرهای غیبی در اثبات و توجیه نبوت انبیا است. (Husik, 1948: 5 / 4 & 5) بر این اساس خبرهای غیبی در عهد عتیق، اطلاع دادن از امور پنهانی است که خدا آنها را در اختیار پیامبرانش قرار می‌دهد.

در فرهنگ اسلامی واژه خبر به دو مفهوم دلالت دارد؛ یکی علم و شناخت و دیگری سستی و نرمی. در واقع خبر به معنای علم و آگاهی دادن از امور به یک فرد است، نسبت به آنچه قصد شناخت آن را دارد. (ازهری، ۱۳۸۲: ۷ / ۳۶۴؛ راغب‌اصفهانی، ۱۴۱۶: ۲۷۳؛ زمخشری، ۱۴۱۹: ۱ / ۲۲۹؛ ابن‌منظور، ۱۴۲۶: ۱ / ۱۰۲۳) در قرآن واژه خبر و مشتقات آن ۵۰ مرتبه به کار رفته است. (عبدالباقی، ۱۴۲۸: ۲۲۷ - ۲۲۶؛ روحانی، ۱۴۰۷: ۲ / ۶۹۵) در مفهوم اصطلاحی خبر را کلامی دانسته‌اند که ممکن است راست یا دروغ باشد و مقصود از آن فایده رساندن به مخاطب است. (زرکشی، ۱۴۰۸: ۲ / ۳۳۰)

«غیب» در لغت مصدری است که بر پوشیده بودن شیء از چشم (راغب‌اصفهانی، ۱۴۱۶: ۶۱۶؛ ابن‌منظور، ۱۴۲۶: ۳ / ۲۹۵۴؛ حسینی‌زیبیدی، ۱۳۹۲: ۳ / ۴۹۷) و هر آنچه از انسان پوشیده باشد، اطلاق می‌گردد (فراهیدی، ۱۴۱۴: ۲ / ۱۳۶۳؛ ابن‌درید، ۱۳۴۵: ۳ / ۲۰۹؛ جوهری، ۱۴۲۹: ۷۸۹؛ زمخشری، ۱۴۱۹: ۱ / ۷۱۷) و به معنای مستور و پنهان، در مقابل محسوس و مشهود به کار می‌رود و به هر چیزی که از قلمرو حواس بیرون باشد، غیب می‌گویند. (راغب‌اصفهانی، ۱۴۱۶: ۶۱۶) در قرآن واژه غیب و مشتقات آن ۵۹ مرتبه به کار رفته است. (عبدالباقی، ۱۴۲۸: ۵۰۷؛ روحانی، ۱۴۰۷: ۳ / ۱۰۶۴) به تعبیر دیگر، غیب امری است که از انسان پنهان باشد، یا از جهت زمان، مانند امور گذشته و آینده یا از جهت مکان، که حواس پنج‌گانه آن را درک نمی‌کند. (مجلسی، ۱۴۱۷: ۳ / ۱۱۱)

در مرتبه اولیه، جز خدا کسی دانای غیب نیست (نمل / ۶۵) ولی در مرتبه بعد، آخبری از غیب را به پیامبرانش عطا می‌کند که به آن غیب مبذول یا نسبی گویند (مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۳: ۹ / ۷۸) توجه به استثنای آیه: «عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهَرُ عَلَيَّ غَيْبُهُ أَحَدًا * إِلَّا مَنْ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ...» (جن / ۲۷ - ۲۶) می‌فهماند که خدا هر پیامبری را که بخواهد به هر مقدار از غیب (بنابر استعداد فطری و اعمال اکتسابی) آگاه می‌سازد. (طباطبایی، ۱۴۱۱: ۲۰ / ۵۸؛ رشیدرضا، ۱۴۱۴: ۱۱ / ۲۲۴؛ جوادی‌آملی، ۱۳۸۱: ۱ / ۱۷۱) از این رو خبرهای غیبی علم و شناخت به اموری است که پنهان بوده و خدا بر آن احاطه دارد و پیامبران را به برخی از این امور آگاه می‌سازد.

جایگاه خبرهای غیبی در عهد عتیق و قرآن

یهودیان طبق اصل نهم از اصول ایمان^۱ خویش، بر این باورند که عبارت‌های تورات، وحی از جانب خدا به موسی (کاتب و ناقل آن) بوده و این کتاب معجزه است و تورات موسی از بین نخواهد رفت و شریعت دیگری جایگزین آن نشده و به آن افزوده و کسر نشده است. (Adler, 1901: 2 / 150; Altmann, 2007: 2 / 52) از این رو، یهودیت بر قدسی و الهی بودن کتاب خود اعتقاد دارد.

در این کتاب خبرهایی از غیب مطرح شده که برخی در عصر انبیا و برخی در آینده محقق شده است، ولی به‌عنوان وجهی از اعجاز آن مطرح نمی‌گردد. علی‌رغم اهمیت پیشگویی در عهد عتیق، پژوهشگران کتاب مقدس به دسته‌بندی خبرهای غیبی و بیان انواع آن نپرداخته‌اند، به نظر می‌رسد دلیل این امر مشخص نبودن تاریخ نگارش عهد عتیق و طولانی بودن دوران تدوین آن است. (محمدیان، ۱۳۸۰: ۱۶۲ - ۱۶۰) با این حال اخبار غیبی وارده در عهد عتیق با محوریت اسارت قوم به سه دوره قبل، حین و بعد از اسارت تقسیم می‌شود. عمده اخبار قبل از اسارت به توبه و انذار از مجازات اسارت اشاره دارد، دوره حین اسارت، خبر از آزادی می‌دهد، درحالی‌که دوره بعد از اسارت، خبر از آینده پر جلال و حکومت ابدی الهی است. (هلی، ۲۰۰۰: ۲۷۳ - ۲۷۱؛ مشرقی، ۱۴۲۴: ۴۹ - ۳۸)

قرآن نخستین ویژگی مؤمنان را ایمان به غیب (بقره / ۳) دانسته و حجتی بر نبوت رسول خدا ﷺ که دارای وجوه متعدد اعجاز است (نصار، ۲۰۰۰: ۷۴) و خیردادن از غیب، یکی از وجوه اعجاز آن به‌شمار می‌آید. به همین جهت، انواع خبرهای غیبی آن مورد توجه قرآن پژوهان است. نخستین فردی که بر اعجاز غیبی قرآن تصریح نمود ابراهیم بن سيار نظام (م. ۲۳۱) بود که از منظر او غیب مشتمل بر آن چیزی است که در زمان گذشته و آینده رخ داده است. (همان: ۷۵) برخی قرآن پژوهان تنها خبر از آینده را به‌عنوان مصداق خبرهای غیبی دانسته (رمانی، ۱۳۸۷: ۲۳؛ باقلانی، ۱۳۴۳: ۲۸؛ خوبی، ۱۴۰۱: ۷۰ - ۶۷؛ بلاغی، ۱۴۲۰: ۱ / ۱۶ - ۱۵)، و عده‌ای هم اخبار گذشته را نیز در کنار خبر از آینده ذکر نموده‌اند. (رمانی، ۱۳۸۷: ۱۹۴؛ طباطبایی، ۱۴۱۱: ۱ / ۶۵ - ۶۴؛ صبوری قمی، ۱۳۵۷: ۱۶۷) برخی این اخبار را به سه دسته تقسیم نموده و خبر از حال و زمان نزول را نیز در کنار خبر از گذشته و آینده مطرح کرده‌اند. (زرقانی، ۱۳۷۲: ۲ / ۳۹۶ - ۳۹۴؛ عتر، ۱۳۹۵: ۳۲۱؛ مؤدب، ۱۴۳۰: ۱۴۵ - ۱۴۴)

در اخبار غیب، بحث پیرامون خبرها و حوادث گذشته، حال و آینده است که قرآن از آنها به‌طور صحیح و قطعی خبر داده است. (معرفت، ۱۴۱۶: ۲ / ۲۴ - ۲۳)

اخبار غیبی هر دو کتاب را می‌توان در دو بخش عمده؛ حوادث گذشته و وقایع آینده تقسیم نمود.

1. Articles of faith.

حوادث گذشته همان وقایع زمان قبل از نبی است و اخبار حوادث آینده، شامل دو بخش است: اخباری که در فاصله زمانی کوتاهی، در عصر نبی الهی تحقق یافته است و اخباری که بعد از زمان او محقق شده است. قسم اخیر خود شامل وقایع این جهانی و آن جهانی است که حوادث این جهانی به حوادث اجتماعی و آستانه پایان جهان و حوادث آن جهانی به مباحث قیامت، بهشت و دوزخ اشاره دارد.

برای هر یک از این بخش‌ها نمونه‌های متعددی در کتب مختلف ذکر شده است. (رشیدرضا،

۱۴۱۴: ۱۲ / ۳۴؛ نصار، ۲۰۰۰: ۷۸ و ۷۹؛ رضایی اصفهانی، ۱۳۸۵: ۳ / ۶۱۸ - ۶۱۵)^۱

منشأ خبرهای غیبی در عهد عتیق و قرآن

ارتباط با عالم غیب، همواره در اسلام و یهودیت حائز اهمیت بوده است و افراد خاص به روش‌های ویژه با عالم غیب ارتباط برقرار می‌کردند. (Zuesse, 1993: 4 / 375-377) منشأ خبر دادن از غیب در هر دو کتاب مقدس به دو بخش ممدوح و مذموم قابل تقسیم است. بخش ممدوح، منشأ الهی دارد و مورد تأیید خدا است و بخش مذموم، فاقد منشأ الهی و منع شرعی دارد. نبوت به‌عنوان بخش ممدوح در هر دو کتاب مطرح است. نبوت^۲ در عهد عتیق به‌معنای غیب‌گویی و گفتن آن چیزی است که در آینده اتفاق خواهد افتاد. نبی، پیام‌های الهی را از جانب خدا (یهوه) دریافت کرده و مأموریت دارد به مردم برساند. (Ellwood, 1998: 280; Wilson, 1993: 12 / 8) در اسلام، نبوت به‌معنای خبر دادن است (ابن فارس، ۱۴۲۲: ۹۷۳) و در اصطلاح ادراک و تلقی از غیب به وسیله وحی است. (طباطبایی، ۱۴۱۱: ۲ / ۱۴۳ - ۱۴۲)

جادوگری و سحر^۳ در هر دو کتاب، مذموم شمرده شده است. سحر از اهم وسایلی است که بشر از گذشته از آن استفاده می‌کرده و عملی است که در آن به شیطان نزدیک می‌شود. سحر در عقیده مردم عصر جاهلیت اثر بسزایی داشته و عرب و یهود در جزیره العرب بر آن ممارست داشتند و بیشتر سحر از یهود بوده و بر این ادعا بودند که علم خود را از بابل گرفته‌اند. سحر بیشتر به صورت عمل است که أغراض متعددی دارد و برای تأثیر در امور مختلف به‌کار می‌رود. (علی، ۱۴۲۲: ۱ / ۳۱۷ - ۳۱۵) مطابق بیان قرآن برخی از علل سحر، نامحسوس و غیرعادی است (طه / ۶۶؛ اعراف / ۱۱۶)؛ بنابراین گونه‌ای از سحر، ارتباط با غیب است که از طریق رابطه با جنیان و شیاطین میسر می‌شود

۱. برای کسب اطلاعات بیشتر در زمینه انواع خبرهای غیبی در عهد عتیق و قرآن رک به: رجبزاده، ۱۳۹۴: ۲۴۳ - ۱۶۰.

۲. «نوونا» (נְוּנָה)، «هیتنبا». (דברים ۲۹)

۳. «نَحْس» (נִחְשׁ)، «کیشوف». (ישעיה ۴۷)

(جوادی‌آملی، ۱۳۸۱: ۵ / ۷۰۶ - ۷۰۵) که در برخی موارد مطابق با واقع و در مواردی دیگر مخالف با واقع است. (همان: ۵ / ۶۹۶ - ۶۹۵) در عهد عتیق نیز سحر همواره مورد نکوهش است (لاویان: ۱۹: ۲۶) از این رو، از نظر قرآن و عهد عتیق، سحر ممنوع است چون جادوگر، آن را با هدف و ادعای تغییر امور از خیر به شر و از شر به خیر برعهده دارد.

کارکرد خبرهای غیبی در عهد عتیق و قرآن

با توجه به منشأ و انواع خبرهای غیبی، می‌توان کارکرد این اخبار را در قرآن و عهد عتیق به دو بخش مشترک و اختصاصی تقسیم نمود. بخش مشترک نیز از دو منظر هدایت‌گرا و اغواگرا قابل بررسی است و این منظرها دارای محوریت انسان، زمان و مکان است.

۱. کارکرد مشترک هدایتگری خبرهای غیبی

از کارکرد مشترک این اخبار، جنبه هدایتگری آنها است که دارای منظرهای مختلف فردی - اجتماعی، تبشیری - تندییری، اثباتی - هدایتی و دنیوی - اخروی است.

الف) فردی - اجتماعی: خبرهای غیبی که در هر دو کتاب در ارتباط با فردی خاص بیان شده است، کارکرد فردی دارد، همچون خبر از کثرت نسل ابراهیم یا پیامبر اسلام ﷺ که به نوعی ایجاد دلگرمی و بقای راه آنان است و یا ایلیای نبی که مرگ آخزیا را خبر داد (۲ پادشاهان، ۱: ۴) و آخزیا نهمین پادشاه اسرائیل بود که دو سال حکومت کرد و در سال ۸۴۹ ق.م. مطابق سخن ایلیا مرد (محمدیان، ۱۳۸۰: ۶۶۳) و این خبر برای پادشاه کارکرد هدایتی داشت که از آن بهره نگرفت. همچنین خبر از سرانجام ابولهب و همسرش (مسد / ۵ - ۱) که برای آنان کارکردی هدایتی داشت، ولی بهره‌مند نشدند.

خبرهایی که برای هدایت یا مزده به گروه خاصی می‌آید جنبه اجتماعی دارد، همچون خبر از ظهور منجی و نویدبخشی از آینده‌ای روشن که در عهد عتیق (اشعیا، ۱۱: ۸ - ۶؛ صفینا، ۳: ۹) و قرآن (انبیاء / ۱۰۵؛ قصص / ۵) مطرح است. موسی به بنی اسرائیل در خصوص ظهور انبیا خبر می‌دهد که خدا در میان قوم اسرائیل پیامبرانی مانند او خواهد فرستاد و باید به آنان گوش فرا دهید (تثنیه، ۱۸: ۱۵ - ۱) همچنین، ناحوم نبی سقوط نینوا را پیشگویی کرده بود که پس از پنجاه سال این پیشگویی به وقوع پیوست و در سال ۶۱۲ ق.م. امپراطوری آشور در برابر بابل به زانو در آمد. (دورانت، ۱۳۶۵: ۱ / ۳۱۳) قسمتی از آیات قرآن نوید به جامعه مسلمانان است که خبر پیروزی آنان در فتح مکه و ورودشان به این سرزمین را بیان می‌کند. (قصص / ۸۵؛ فتح / ۲۷)

ب) **تبشیری - تنذیری:** بشارت به خبرهای خوش و امیدوارکننده و برحذر داشتن از آینده دردناک از جمله کارکردهای مشترک خبرهای غیبی است. از اهداف اساسی ذکر خبرهای غیبی انبیا در عهد عتیق نجات قوم بنی اسرائیل از خطرهای رهایی آنان از وضعیت نامطلوب، ایجاد انگیزه، صبر در مقابل دشمنان و اسارت، رهایی از شر دشمنان و نوید حکومت مستقل است که از سوی انبیایی چون اشعیا، ارمیا، حزقیال و دانیال صورت گرفت. (زرروانی، ۱۳۸۴: ۲۹) اشعیا ۱۵۰ سال قبل از به سلطنت رسیدن کورش، فتح بابل و رهایی از اسارت را خبر می‌دهد (اشعیا، ۱۴: ۲۳ - ۲۲) کورش در سال ۵۳۹ ق.م بابل را فتح کرد و به قوم اسرائیل در سال ۵۳۸ اجازه داد به وطن خود بازگردند. (کلاپرمن، ۱۳۵۰: ۲ / ۲۷۹) خبر از اسارت قوم در آینده، کارکرد تنذیر از ارتکاب گناه، بت‌پرستی و شرک و ضرورت بازگشت به خدا را دربردارد. (مشرقی، ۱۴۲۴: ۳۹ - ۳۸) خبر اشعیا از سقوط موآب و ویرانیش به دست سنحاریب (اشعیا، ۱۶ - ۱۵) کارکردی تنذیری داشت که پس از گذشت سه سال این واقعه رخ داد. (اشعیا، ۱۶: ۱۴)

خبر از پیروزی مسلمانان در جنگ بدر (قمر / ۴۵) که در مکه نازل شد (ملاحویش آل‌غازی، ۱۳۸۲: ۱ / ۲۷۸؛ طبرسی، ۱۳۷۲: ۹ / ۲۹۳) بشارت به پیروزی مسلمانان داد. (طوسی، بی‌تا: ۹ / ۴۵۹؛ آلوسی، ۱۴۱۵: ۱۴ / ۹۲) جنگ بدر در ۱۷ ماه رمضان سال دوم پس از هجرت رخ داد (ابن کثیر، بی‌تا: ۳ / ۱۴۵؛ واقد، ۱۴۲۷: ۳۲۱)، که درستی این خبر در کنار چاه بدر روشن شد. (ابن عاشور، ۱۴۲۰: ۲۷ / ۲۰۱؛ طباطبایی، ۱۴۱۱: ۱۹ / ۸۷) از دیگر موارد تبشیری خبرهای غیبی قرآن، پیش‌بینی پیروزی محمد ﷺ و پیوستن مردم به اسلام (نصر / ۳ - ۱) و فتح قریب‌الوقوع مکه (أم الفتح) در رمضان سال ۸ هجری و ورود فوج فوج مردم به اسلام است که قرآن از آن خبر داد. (ابن کثیر، بی‌تا: ۳ / ۵۲۶؛ صادقی‌تهرانی، ۱۳۶۵: ۳۰ / ۴۸۹)

خبر از سرانجام منافقان (نساء / ۱۴۵؛ منافقون / ۶) که در آتش دوزخ‌اند و استغفار رسول نیز برای آنان سودی نخواهد داشت، کارکرد تنذیری برای آنان دارد تا از اعمال و رفتار نفاق‌گونه خود دست بردارند.

ج) **اثباتی - هدایتی:** در عهد عتیق خبر از غیب و تحقق آن، دلیل حقانیت پیامبر و عدم وقوع آن، نشانه بطلان نبوت بوده است. در آن کتاب به این امر اشاره شده است: «اگر دو دل هستید که پیامی از جانب خدا است یا نه، راه فهمیدنش این است: اگر چیزی که او می‌گوید اتفاق نیافتد پیام او از جانب خدا نبوده و دروغ است» (تثنیه، ۱۸: ۲۲ - ۲۱)؛ در واقع ماهیت پیام نبی است که راست‌گویی یا عدم صداقت او را روشن می‌کند. (Paul & Sperling, 2007: 16 / 576) میزان صداقت یک نبی در رسالتش به این‌گونه بود که هرگاه پیشگویی او محقق می‌شد، نشانه صداقت در نبوت بود.

(Smith, 1986: 3 / 985 & 986) کارکرد هدایتی خبرهای غیبی در عهد عتیق به این نحو بود که پیشگویی نبی سبب جلب اعتماد مردم می‌شد و مردم را به راه خداشناسی و ایجاد ترس از ارتکاب گناه دعوت و ایمان مؤمنان را تقویت می‌کرد. (رامیار، ۱۳۵۲: ۵) انبیا با خبرهای خود مشیت الهی را اعلام می‌نمودند و شئون دینی را اصلاح می‌کردند و ایمان را در بین قوم تقویت ساخته و آنان را به راه راست هدایت می‌کردند (پادشاهان، ۱۷: ۱۳؛ هاکس، ۱۳۸۵: ۶۵) خبر از آینده، نوعی دعوت به صبر و جلوگیری از یأس بوده است. (زرروانی، ۱۳۸۴: ۲۶ - ۲۵)

در قرآن ارتباط پیامبر با عالم غیب، اثبات‌کننده پیامبری او است؛ زیرا در معنای نبوت خبر از غیب نهفته و دال بر پیامبر بودن فرد است. نبی از نبأ به معنای خبر است و حقیقت نبوت دریافت حقایق و خبرهای غیبی است که حقیقت آن را پیامبران در درون خود می‌یابند. (داورپناه، ۱۳۶۶: ۱۳ / ۲۴) خبرهای غیبی راهی برای اثبات نبوت و رسالت است، چراکه قابل درک برای عموم مردم بوده و به معجزات حسی نزدیک‌تر است. (حسینی زاده، ۱۳۸۵: ۷ / ۲۸۲)

کارکرد هدایتی خبرهای غیبی در عهد عتیق به این نحو بود که پیشگویی نبی سبب جلب اعتماد مردم می‌شد و مردم را به راه خداشناسی و ایجاد ترس از ارتکاب گناه دعوت و ایمان مؤمنان را تقویت می‌کرد. (رامیار، ۱۳۵۲: ۵) انبیا با خبرهای خود، مشیت الهی را اعلام می‌نمودند و شیءون دینی را اصلاح می‌کردند و ایمان را در بین قوم، تقویت ساخته و آنان را به راه راست هدایت می‌کردند (۲ پادشاهان، ۱۷: ۱۳؛ هاکس، ۱۳۸۵: ۶۴) خبر از آینده، نوعی دعوت به صبر و جلوگیری از یأس بوده است. (زرروانی، ۱۳۸۴: ۲۶ - ۲۵)

کارکرد هدایتی خبرهای غیبی در قرآن به جنبه هدایتی قرآن بازمی‌گردد که ایجاد ایمان در دل کافران و ازدیاد ایمان در دل مؤمنان و عاملی برای امتحان ایمان مؤمنان و ستمگران است (مدثر / ۳۱ - ۳۰؛ یوسفی‌مقدم، ۱۳۸۵: ۴ / ۲۷۴) همچنین افکار زمان جاهلیت درباره پیامبران علاوه بر خرافی بودن، داشتن علم و آگاهی مافوق توان بشری بود که در کنار آن بتوانند کارهای شگفت‌آوری انجام دهند و اصولاً آنان نباید مانند سایرین زندگی کنند (فرقان / ۸ - ۷)، در سرکوبی این افکار جاهلیت و به‌منظور هدایت آنان، آیاتی وارد شد که پیامبران مانند سایر مردم هستند (کهف / ۱۱۰؛ فصلت / ۶) و تنها توسط وحی به آنها پیام‌هایی داده می‌شود، تا اولاً رسالت آنان در میان توده‌های مردم پذیرفته شود و ثانیاً به‌عنوان موجودات مافوق بشری مورد پرستش قرار نگیرند، ثالثاً ادعای نبوت و رسالت توأم با ادعای علم غیب و آگاهی از وحی است و معنا ندارد پیامبری ادعای نبوت و رسالت کند و آنگاه به‌طور کلی علم غیب را از خود سلب نماید. (طباطبایی، ۱۴۱۱: ۱۵ / ۱۸۴ - ۱۸۳؛ نجفی‌خمینی، ۱۳۷۵: ۱۴ / ۱۸۰)

د) دنیوی - اخروی: در نگاهی کلی‌تر، خبرهای غیبی که در ارتباط با امور دنیایی است، کارکردی عام و کلی دارند که عاملی است برای به‌سازی امور دنیایی فرد و اجتماع بشری. اخبار غیبی آن جهانی، همچون حوادث آستانه پایان جهان، قیامت، بهشت و دوزخ که در هر دو کتاب اشاره شده کارکردی اخروی دارد که جهان‌بینی انسان را متحول نموده و نظام‌واره‌ای را از هستی ترسیم می‌کند.

۲. کارکرد مشترک اغواگری خبرهای غیبی

از کارکردهای اغواگری خبرهای غیبی به‌طور مشترک در هر دو کتاب؛ فریب دادن و نیرنگ علیه افراد برای رسیدن به مقاصد و اهداف دنیوی و مادی است که بر این امر در عهد عتیق اشاره شده (عاموس، ۵: ۱۵ - ۱۱؛ ارمیا، ۵: ۳۱) و حال آن که براساس آیات قرآن انبیا به دنبال کسب مقام و مال نبودند (هود / ۵۱) متنبیان (انبیا دروغین) برای امرار معاش و گمراه کردن مردم از غیب خبر می‌دادند و دست به سحر و جادو می‌زدند. (Paul & Sperling, 2007: 16 / 577)

عامل پیدایش نبوت دروغین در عهد عتیق بت‌پرستی، ارتداد و دوری از شریعت موسی دانسته شده است و برای افرادی که به‌منظور کسب مال، طمع یا حفاظت از منابع سلاطین دست به بیان خبرهای غیبی می‌زنند، مجازات‌های سنگینی در آخرت تعیین شده است (ارمیا، ۲۳: ۱۶ - ۱۵) از دیگر کارکردهای خبرهای غیبی با بهره‌گیری از منشأ منهی آن نیرنگ، خدعه و فریب‌کاری علیه افراد، تلقین انحرافات، شکست و نابودی و یا امور دیگر است. (مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۳: ۱۳ / ۱۴۱)

۳. کارکرد اختصاصی خبرهای غیبی در عهد عتیق

کارکرد حکومتی از کارکردهای اختصاصی خبرهای غیبی در عهد عتیق است. هرگاه پادشاهان در امر سلطنت دچار مشکل می‌شدند از خدا مسئلت می‌جستند و خدا توسط خادمان خود (انبیا) آنان را از طریق خبر از غیب راهنمایی می‌کرد (۲ پادشاهان، ۳: ۱۱) اشعیا حدود ۴۰ سال نبوت کرد و معاصر با چندین پادشاه و مشاور ایشان بود. حزقیال که به اسارت بابل برده شد، به مدت ۲۲ سال یهودیان را در بابل رهبری کرد و بارها رهایی از اسارت را پیشگویی کرده بود. (رامیار، ۱۳۵۲: ۳۲ - ۳۰)

۴. کارکرد اختصاصی خبرهای غیبی در قرآن

برخلاف عهد عتیق خبرهای غیبی در قرآن از جنبه کارکرد اختصاصی قوی‌تری برخوردار است که عبارتند از:

الف) کارکرد ایمانی: در قرآن مهم‌ترین کارکرد خبرهای غیبی، اثر ایمانی و ایجاد آرامش و طمأنینه

است (آل عمران / ۴۴) پیامبر خبر می‌دهد تا آنان بتوانند در برابر مشکلات و سختی‌ها مقاومت کنند و در مصیبت‌ها یا معصیت‌ها مقاومت کنند. (بقره / ۱۱۸؛ اعراف / ۱۵۲؛ هود / ۴۹)

ب) امیدبخشی به آینده: خبرهای غیبی مربوط به آینده نویدبخش و سعادتمند مؤمنان و اتکا به مبدئی و رای ظاهر، موجب آن خواهد شد که مؤمنان به وضعیت خود در آینده امیدوار شوند و شرایط خود را در آینده بهتر ببینند (انعام / ۵۰) و از سختی‌ها و مشکلات نهراسند.

ج) کارکرد کسب تجربه: در قرآن اشاره شده که خبرهای گذشته وسیله کسب تجربه، استفاده از فراز و فرودها و شکست و پیروزی‌ها خواهد بود. ذکر داستان انبیا و اقوام پیشین که به‌عنوان اخبار غیبی شناخته شده، عامل عبرت از رفتار پیشینیان و راهنمایی برای اصلاح رفتار است. (آل عمران / ۱۳؛ یوسف / ۱۱۱)

د) کارکرد اعجازی: از جمله کارکردهای مهم این اخبار در قرآن اثبات الهی بودن این کتاب و نبوت پیامبر ﷺ است، ولی در عهد عتیق این امر مطرح نیست، گرچه قدسی و الهی بودن این کتاب از اصول ایمانی آنان محسوب شده است. بنابراین، خبرهای غیبی از اموری است که قرآن کریم در آیات بسیاری به آن تحدی کرده است و به بشر اعلام نموده که اگر در آسمانی بودن این کتاب تردید دارید کتابی نظیر آن مشتمل بر این اخبار غیبی بیاورید. (طباطبایی، ۱۴۱۱: ۱ / ۶۴) برخی مفسران با استناد به آیه ۸۸ / اسراء معتقداند که قرآن، همه انسان‌ها را در همه زمان‌ها و در تمامی ابعاد اعجاز، به همانندآوری دعوت کرده است. (همان: ۱۳ / ۲۰۱)

نتیجه

با بررسی و مقارنه خبرهای غیبی در عهد عتیق و قرآن و کارکردهای آن می‌توان به نتایجی چند رهنمون شد:

۱. خبرهای غیبی و آگاهی از امور پنهان در هر دو دین حائز اهمیت بوده و مورد توجه است.
۲. انواع خبرهای غیبی در هر دو دین نشانه الهی بودن این ادیان است و تقسیم‌بندی خبرهای غیبی قرآن در عهد عتیق نیز قابل اعمال بوده که نشانه وحیانی بودن این کتاب آسمانی است.
۳. هرچند در عهد عتیق پیشگویی جایگاه ویژه‌ای دارد، اما به خبرهای غیبی و دسته‌بندی آنها چندان توجهی نشده است، درحالی‌که در مورد قرآن انواع خبرهای غیبی بررسی شده است.
۴. خبرهای غیبی در هر دو کتاب به اخبار پیش از عصر نبی، عصر نبی و آینده در دو بخش این جهانی و آن جهانی قابل تقسیم است.

۵. خبرهای غیبی قرآن از کیفیت، شفافیت و اثر تربیتی بیشتری نسبت به اخبار عهد عتیق برخوردار است.

۶. کارکرد اخبار غیبی در مواردی، در هر دو کتاب مشترک است که برخی هدایت‌گرا همچون فردی - اجتماعی، تشبیری - تنذیری، اثباتی - هدایتی، دنیوی - اخروی و برخی اغواگرا همچون فریب دادن، سحر، کسب مال و قدرت است.

۷. کارکرد این اخبار در برخی موارد به قرآن و یا عهد عتیق اختصاص دارد؛ در عهد عتیق خبرهای غیبی انبیا عاملی است برای راهنمایی و مشاوره به پادشاهان. در قرآن این اخبار راهی است برای اثبات معجزه بودن آن که به‌عنوان بعدی از اعجاز به آن تحدی شده است.

منابع و مأخذ

الف) کتاب‌ها

- قرآن کریم.

- کتاب مقدس (ترجمه تفسیری)، شامل عهد عتیق و عهد جدید.

- آلوسی، سید محمود، ۱۴۱۵ ق، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم والسبح المثنی، بیروت، دارالکتب العلمیة.

- ابان، ابا، ۱۳۸۵، قوم من تاریخ بنی اسرائیل، تهران، کتابفروشی یهودا یروخیم و پسران.

- ابن درید، محمد بن حسن، ۱۳۴۵ ق، جمهرة اللغة، بیروت، دارصادر.

- ابن عاشور، محمد طاهر، ۱۴۲۰ ق، التحریر والتنویر، بیروت، مؤسسة التاریخ العربی.

- ابن فارس، احمد، ۱۴۲۲ ق، معجم مقاییس اللغة، بیروت، دار إحياء التراث العربی.

- ابن کثیر، اسماعیل، بی تا، السیرة النبویة، بیروت، دار إحياء التراث العربی.

- ابن منظور، محمد بن مکرم، ۱۴۲۶ ق، لسان العرب، بیروت، مؤسسة الأعلمی.

- ازهری، محمد بن احمد، ۱۳۸۲ ق، تهذیب اللغة، تهران، مؤسسه الصادق علیه السلام.

- باقلانی، محمد بن طیب، ۱۳۴۳ ق، اعجاز القرآن، قاهره، دار المعارف.

- بلاغی نجفی، محمد جواد، ۱۴۲۰ ق، آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن، تهران، بنیاد بعثت.

- جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۸۱، تسنیم: تفسیر قرآن کریم، تحقیق عبدالکریم عابدینی، قم، اسراء، چ ۳.

- جوهری، اسماعیل بن حماد، ۱۴۲۹ ق، معجم الصحاح، بیروت، دار المعرفة، چ ۳.

- حسینی زبیدی، محمدمرتضی، ۱۳۹۲ ق، تاج العروس من جواهر القاموس، بیروت، دار إحياء التراث العربی.

- حسینی زاده، عبدالرسول، ۱۳۸۵، «تحدی»، *دائرة المعارف قرآن کریم*، قم، بوستان کتاب.
- حمیدی زاده، احسان، ۱۳۹۷، *جامعه‌شناسی بنیادگرایی (مطالعه بنیادگرایی در سه دین ابراهیمی)*، تهران، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- حسیم، سلیمان، ۱۳۶۰، *فرهنگ عبری - فارسی*، تهران، انجمن کلیمیان تهران، چ ۲.
- خوبی، سید ابوالقاسم، ۱۴۰۱ ق، *البيان فی تفسیر القرآن*، تهران، أنوار الهدی.
- داورپناه، ابوالفضل، ۱۳۶۶، *أنوار العرفان فی تفسیر القرآن*، تهران، کتابخانه صدر.
- دورانت، ویل، ۱۳۶۵، *تاریخ تمدن (مشرق زمین: گاهواره تمدن)*، ترجمه احمد آرام، امیر حسین آریان پور، ع. پاشایی، تهران، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۱۶ ق، *مفردات ألفاظ القرآن*، دمشق و بیروت، الدارالشامیة و دارالقلم.
- رامیار، محمود، ۱۳۵۲، *بخشی از نبوت اسرائیلی و مسیحی*، بی‌جا، بی‌نا.
- رجب‌زاده، شیرین، ۱۳۹۴، *اخبار از غیب در قرآن و عهد عتیق*، تهران، ناریا.
- رشید رضا، محمد، ۱۴۱۴ ق، *تفسیر المنار*، بیروت، دارالمعرفة.
- رضایی اصفهانی، محمدعلی، ۱۳۸۵، «اعجاز قرآن / غیبی: اثبات وحیانی بودن قرآن با توجه به بیان اخبار و امور ناپیدای گذشته، حال یا آینده جهان هستی در آن»، *دائرة المعارف قرآن کریم*، قم، بوستان کتاب.
- رمانی، خطابی و عبدالقاهر جرجانی، ۱۳۸۷ ق، *ثلاث رسائل فی اعجاز القرآن*، قاهره، دارالمعارف بمصر.
- روحانی، محمود، ۱۴۰۷ ق، *المعجم الإحصائی لألفاظ القرآن الکریم*، مشهد، آستان قدس رضوی.
- زرقانی، محمد عبدالعظیم، ۱۳۷۲ ق، *مناهل العرفان فی علوم القرآن*، قاهره، دار إحياء الكتب العربية.
- زرکشی، بدرالدین محمد بن عبدالله، ۱۴۰۸ ق، *البرهان فی علوم القرآن*، بیروت، دارالفکر.
- زمخشری، جارالله محمود بن عمر، ۱۴۱۹ ق، *أساس البلاغہ*، بیروت، دار الكتب العلمية.
- صادقی تهرانی، محمد، ۱۳۶۵، *الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن والسنة*، قم، فرهنگ اسلامی، چ ۲.
- صبوری قمی، جعفر، ۱۳۵۷، *خبرهای غیبی در قرآن*، قم، فرهنگ قم.
- طباطبایی، سید محمدحسین، ۱۴۱۱ ق، *المیزان فی تفسیر القرآن*، بیروت، مؤسسة الاعلمی.
- طبرسی، فضل بن حسن، ۱۳۷۲، *مجمع البیان لعلوم القرآن*، تهران، ناصر خسرو، چ ۳.
- طوسی، محمد بن حسن، بی‌تا، *التبیان فی تفسیر القرآن*، بیروت، دار إحياء التراث العربی.

- عبدالباقی، محمدفؤاد، ۱۸۴۲ م، *المعجم المفهرس لألفاظ القرآن الکریم*، بیروت، دار الجیل.
- عتر، حسن ضیاءالدین، ۱۳۹۵ ق، *بینات المعجزه الخالده*، سوریه، دارالنصر.
- علی، جواد، ۱۴۲۲ ق، *المفصل فی تاریخ العرب قبل الإسلام*، بیروت، دارالساقی.
- فراهیدی، خلیل بن احمد، ۱۴۱۴ ق، *ترتیب کتاب العین*، تحقیق مهدی مخزومی و ...، قم، أسوه.
- کلاپرمن، ژیلبرت لیبی، ۱۳۵۰، *تاریخ قوم یهود*، ترجمه مسعود همتی، تهران، انجمن فرهنگی او تصرهتورا. (گنج دانش ایران)
- مجلسی، محمدباقر، ۱۴۱۷ ق، *بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار*، تهران، الإسلامیه.
- محمدیان، بهرام، ۱۳۸۰، *دائرة المعارف کتاب مقدس*، تهران، روزنو.
- مشرقی، احمد، ۱۴۲۴ ق، *النبوة فی الأديان الكتابیه*، بیروت، دارالجیل.
- معرفت، محمدهادی، ۱۴۱۶ ق، *تلخیص التمهید*، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، ۱۳۷۳، *تفسیر نمونه*، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چ ۱۴.
- ملاحویش آل غازی، عبدالقادر، ۱۳۸۲ ق، *بیان المعانی*، دمشق، مطبعه الترقی.
- مؤدب، سید رضا، ۱۴۳۰ ق، *اعجاز القرآن*، قم، دارالمصطفی ﷺ العالمیه.
- نجفی خمینی، محمدجواد، ۱۳۷۵، *تفسیر آسان*، تهران، اسلامیه.
- نصار، حسین، ۲۰۰۰ م، *نظریة الصرفة و الانباء بالغیب*، قاهره، مکتبه مصر.
- هاکس، جیمز، ۱۳۷۷، *قاموس کتاب مقدس*، تهران، اساطیر.
- هلی، هنری، ۲۰۰۰ م، *راهنمای کتاب مقدس*، ترجمه جسیکا باباخانیان و ... زیر نظر سارو خاچیکی، netherlands.
- واقد، محمد بن عمر، ۱۴۲۷ ق، *کتاب المغازی للواقدی*، تحقیق مارسدن جونیس، بیروت، عالم الکتب.
- یوسفی مقدم، محمدصادق، ۱۳۸۵، «امتحان»، *دائرة المعارف قرآن کریم*، قم، بوستان کتاب.
- Adler, Cyres, 1901, *The Jewish Encyclopedia*, New york, Ktav Publishing House Inc, second edition.
- Altmann, Alexander, 2007, "Articles of faith" In *Encyclopaedia Judaica*, Skolnik, Fred (ed), New york, Thomson Gale, second edition.
- Ellwood, Robert s., 1998, *The Encyclopedia Of World Religions*, New York, Facts & File Inc.
- Husik, Isaac, 1948, "God, Knowledge Of" In *Universal Jewish Encyclopedia*, Isaac Landman (ed), New York, The Universal Jewish Encyclopedia Co.
- Paul, Shalom m. & Sperling, S.David, 2007, " Prophets & Prophecy" In *Encyclopaedia Judaica*, Skolnik (ed), New york, Thomson Gale, second edition.

- Smith, G.V, 1986, "Prophecy False" In *International Standard Bible Encyclopedia*, Bromiley (ed), Grand Rapids, MI Chigan, Willam B.Eerdmans Publishing Company.
- Wilson, Robert, 1993, "Biblical Prophecy" In *Encyclopedia of Religion*, Mircea Eliade (ed), New York, Macmillan Library.
- Zuesse, Evan. M, 1993, "Divination" In *Encyclopedia Of Religion*, Mircea Eliade (ed), New York, Macmillan Library.

ب) مقاله‌ها

- رجب‌زاده، شیرین و بی‌بی سادات رضی بهابادی، ۱۳۹۴، «مطالعه تطبیقی دستیابی به غیب در قرآن کریم و عهدعتیق»، کتاب قیوم، شماره ۱۳، ص ۴۸ - ۲۵، مید، دانشگاه میبد.
- زروانی، مجتبی و ابراهیم موسی‌پور، ۱۳۸۴، «نبوت در دین‌های یهود و مسیحیت»، اسلام پژوهی، شماره ۱، ص ۵۰ - ۲۱، تهران، جهاد دانشگاهی.

